

Metodologia comunicativa crítica, transformació i inclusió social

Antonio Latorre*
Aitor Gómez**
Laura Engel***

Resum

El caràcter cada cop més dialògic i complex de la societat fa necessària la utilització d'una metodologia que respongui a aquesta realitat. La metodologia comunicativa crítica respon a aquesta realitat, contribueix a la superació de desigualtats socials i educatives fomentant la inclusió i transformació social. En aquest article presentem les principals característiques d'aquesta metodologia, diferenciant-la clarament d'anterior propostes metodològiques, així com l'impacte social i polític que s'està aconseguint mitjançant el projecte INCLUD-ED, que utilitza la metodologia comunicativa crítica per aconseguir els seus objectius de recerca.

Paraules clau

metodologia comunicativa crítica, inclusió social, transformació social

Recepció de l'original: 1 de desembre de 2009

Acceptació de l'article: 5 de gener de 2010

Introducció: el gir dialògic

El paradigma comunicatiu crític sorgeix del gir dialògic produït a les nostres societats, on el diàleg es converteix en un component bàsic que ajuda a definir les nostres vides (Flecha *et al.*, 2001). Aquest gir es produeix a molt diferents nivells, personal, institucional i polític (CREA 2003-2005). Les relacions personals i familiars o la cerca de nous camins més directes a la participació cada vegada es troben més influïts pel diàleg. Les pràctiques dialògiques (tot allò que valora la comunicació i acords entre persones més que no pas accions estratègiques només guiades per interessos personals) s'estan enfortint més que mai i estan influïent molts dominis socials (Habermas, 1987; Beck, 1992; Touraine, 1997).

A la societat de la informació sorgeix una modernitat dialògica basada en la racionalitat comunicativa (Habermas, 1987). A la vegada, els continus canvis produïts a les nostres vides han portat a un augment de la reflexivitat (Beck, 1992), la qual implica una continua interrogació de les formes de vida heretades de la societat industrial i exposades a debat públic. Aquest fet, al seu torn, provoca un procés de desracionalització (Heelas *et al.*, 1996).

(*) Catedràtic del Departament de Mètodes d'Investigació i Diagnosi en Educació de la Universitat de Barcelona. Imparteix docència en Investigació educativa i Metodologia qualitativa. A l'actualitat participa com a investigador al projecte INCLUD-ED de la Comissió Europea. Ha publicat diverses obres sobre metodologia d'investigació. Adreça electrònica: alatorre@ub.edu

(**) Professor lector del Departament de Pedagogia de la Universitat Rovira i Virgili. Imparteix docència en Mètodes d'Investigació en Educació. Entre les seves línies de recerca destaca la de metodologia d'investigació en ciències socials. Col·labora en diversos projectes de I+D, especialment en el desenvolupament de la metodologia d'investigació. Adreça electrònica: aitor.gomez@urv.cat

(***) Professora assistent d'Educació Internacional a The George Washington University a Washington DC. Els seus estudis d'interès inclouen política educativa, reforma, educativa, transformació de l'estat-nació i mètodes qualitius. Ha estat fent recerca a UK els últims dos anys com a membre del projecte Europeu INCLUD-ED.

Aquests processos fan que les estructures de la modernitat trontollin i que es transformin en sistemes racionals burocratitzats, conceptualitzats per Habermas (1987) com la colonització sistèmica del món de la vida. Encara avui hi ha sistemes altament burocratitzats que dificulten la participació de les persones als processos de presa de decisions, com succeeix per exemple al sistema acadèmic.

Malgrat aquesta burocratització, cada dia hi ha més moviments socials de base que qüestionen les formes tradicionals d'autoritat i estan recuperant, mitjançant el diàleg, la imatge malmesa del món de la vida (Habermas, 1987). A la societat dialògica s'incrementen les oportunitats per transformar la societat des de baix (Beck *et al.*, 1994). A l'àmbit científic, a través de l'orientació dialògica es contribueix a la desmonopolització del coneixement expert (Beck *et al.*, 1994).

Les dinàmiques dialògiques a les nostres societats afecten diferents esferes socials i es generen per molt diversos motius. Per això és fonamental que les ciències socials ofereixin teories i propostes adequades als problemes socials actuals. Si la societat és més dialògica, les teories socials han de respondre a aquesta realitat. La metodologia comunicativa crítica (d'ara en endavant MCC) és una resposta a aquesta situació i contribueix al desenvolupament de teories apropiades. La recerca es realitza 'amb' en comptes de 'sobre' col·lectius exclosos, on els processos es troben marcats pel diàleg i la intersubjectivitat (Flecha i Gómez, 2004).

La MCC s'ha desenvolupat en el context dels Programes Marc de Recerca Europea, que desenvolupa espais de diàleg igualitaris on conflueixen tant els actuals coneixements científics com les veus dels subjectes. La creació de nou coneixement es produeix així mitjançant un diàleg en condicions d'igualtat, on la rellevància no resideix en l'argument de la força, ni en l'estatus del científic o del representant d'un col·lectiu, sinó en la força dels arguments. Tant les tècniques quantitatives com les qualitatives poden realitzar-se amb aquesta metodologia, que inclou les veus dels subjectes al llarg de tot el procés d'elaboració, realització i interpretació d'una història de vida o d'un qüestionari (Gómez *et al.*, 2006).

Concepció comunicativa crítica

Les principals teories que donen resposta a les problemàtiques actuals són duals. Aquestes teories plantegen l'existència d'estructures, però també de subjectes i col·lectius amb capacitat per canviar-les, encara que sigui de manera puntual i fer-les d'aquesta manera més 'humanes'. Les persones que fem recerca hem aparegut davant dels col·lectius exclosos com a representants d'aquestes estructures que s'imposen de manera jeràrquica sense tenir present les seves valoracions i sentiments. L'enfocament subjectivista va sorgir en contra d'aquesta perspectiva objectivista, prioritzant les accions que protagonitzaven les persones que eren investigades, fomentant la seva participació social i l'acció que millorava les seves condicions de vida.

La concepció comunicativa crítica es basa en les teories duals i dona importància tant a les estructures com als subjectes. La ciència proporciona uns coneixements que són bàsics en la construcció de noves teoritzacions. El problema del paradigma objectivista és que no analitza la realitat més enllà dels sistemes, oblidant sovint les veus i els coneixements de les persones. Al paradigma objectivista només s'utilitzen

les informacions donades pels subjectes com a matèria prima que després processen les persones investigadores totes soles. En conseqüència, no es reconeix i es desaprofita el coneixement que els subjectes tenen per a col·laborar en la interpretació de les pròpies informacions que ells i elles donen (Gómez *et al.*, 2006).

Moltes recerques de la societat industrial van concloure que la cultura gitana és contrària a l'escola i també que hem d'alliberar-los d'aquesta institució donat que destrueix la seva cultura. La MCC, en col·laboració amb persones investigadores i representants del poble gitano, ha arribat a la conclusió a Europa que aquest rebuig no és envers l'escola sinó a l'escola 'paia'. En conseqüència, la solució no és «alliberar-los de l'escola» sinó de transformar-la amb la voluntat d'avançar cap a la igualtat de resultats acadèmics i el desenvolupament de la mateixa identitat. Quan la comunicació entre persones expertes en general i les persones investigades està basada en el consens i la validesa, la recerca té més impacte (CREA 2001-2004).

El paradigma subjectivista s'ha centrat a ressaltar les veus dels subjectes socials no prestant l'atenció suficient als coneixements acumulats gràcies al sistema científic. A vegades, les persones investigades des d'aquesta perspectiva no s'han considerat unes participants més. Aquesta aparent igualtat, democràcia i proximitat no és real ni fa cap favor als subjectes investigats. No és real perquè, per exemple, l'activitat professional de les persones investigadores és diferent a la dels subjectes. El diàleg ha de ser igualitari, basat en arguments, però el que cada persona té responsabilitat d'aportar és diferent.

A la MCC les persones investigadores tenen l'obligació d'aportar al diàleg els coneixements més rellevants de la comunitat científica internacional. La seva dedicació professional els permet i obliga a realitzar el rigorós treball d'aprofundir en aquests coneixements. Aquesta tasca no s'ha de substituir per l'afirmació de 'som uns participants més'. Els subjectes socials volen anar més enllà i un dels instruments imprescindibles per aconseguir-ho és accedir a aquest coneixement de la comunitat científica internacional per al qual no tenen temps ni formació.

La MCC pren com a pilar bàsic el fet que el coneixement no és patrimoni de les persones expertes. La qüestió de la veracitat i validesa dels resultats obtinguts a ciències socials depèn, en bona mesura, de la capacitat de la perspectiva metodològica utilitzada per integrar la intersubjectivitat (Gómez *et al.*, 2006). Des del punt de vista epistemològic, aquesta perspectiva implica assumir que els enunciats científics són resultat del diàleg. Va més enllà de la perspectiva subjectivista, ja que se centra en l'aspecte intersubjectiu de la creació de coneixement. En aquest sentit, es reconeixen les aportacions fetes per les persones que són fruit del diàleg, la reflexió i l'intercanvi d'idees en un plànol d'igualtat.

Postulats de la MCC

La MCC, com totes les metodologies de recerca social, assumeix un conjunt de postulats que li són propis i que la defineixen i identifiquen com una metodologia alternativa als enfocaments tradicionals dominants de recerca social: el positivista (objectivista) i el fenomenològic (subjectivista).

El conjunt de postulats conformen la concepció epistemològica o racionalitat que guia tot el procés de la recerca social: com es concep la realitat social, sobre

quina epistemologia recolza, quines estratègies s'utilitzen, les tècniques de recollida i anàlisi de la informació a utilitzar, i en el cas de la MCC, la seva orientació i propòsit (la transformació de la realitat social).

La concepció epistemològica que assumeixen els equips de recerca tenen implicacions molt importants: determina el com, el què i el per què de la recerca. Entre altres coses, significa una alternativa a la forma de fer ciència i generar coneixement en la línia que va exposar Kuhn sobre la ciència normal i la ciència de canvi social (Kuhn, 1971). En el cas de la MCC, els postulats venen confirmats pels resultats obtinguts a les recerques on s'ha aplicat aquesta metodologia.

Així doncs, el conjunt de nous postulats que assumeix la MCC constitueix un nou enfocament de recerca social, és a dir, un enfocament que emergeix com a vàlid per dur a terme recerques que des d'altres enfocaments no donen resposta a les preguntes de la ciència social.

Atès que les metodologies de recerca social tenen com a focus el coneixement de la realitat social, aquestes han de respondre, des dels seus respectius postulats, a qüestions com: quina és la natura de la realitat social? Com la coneixem? Quina metodologia és la més pertinent? La MCC respon a aquestes preguntes amb els postulats que s'exposen a continuació (Gómez *et al.*, 2006).

La realitat social és de naturalesa comunicativa

A l'hora de conceptualitzar la naturalesa de la realitat social, la MCC recull, entre d'altres, les aportacions de la fenomenologia (Schütz i Luckmann, 1977), del constructivisme social (Berger i Luckman, 1995), de l'interaccionisme simbòlic (Mead, 1990), de l'etnometodologia (Garfinkel, 1967) i més recentment, de l'acció comunicativa (Habermas, 1987), de l'acció dialògica (Freire, 1970, 1997) i de l'aprenentatge dialògic (Aubert *et al.*, 2008). Assumeix que la realitat social és una construcció social, que els significats els atribueixen les persones; aquestes tenen capacitat per a interpretar la realitat, i a través de les interpretacions i interactuant socialment, construeixen la realitat social. No obstant, els significats emergeixen a través del consens obtingut des de la interacció humana sobre la base de pretensions de validesa. Com els significats són construïts en la comunicació interactiva de les persones, l'èmfasi recau en la interacció social, en els acords, i no en la construcció de significats de manera individual; la intersubjectivitat n'és l'eix central.

Assumeix una epistemologia intersubjectiva/dialògica

Postula una epistemologia intersubjectiva, on el diàleg és l'eix clau. La validesa recolza en el consens construït en la comunicació. Assumeix una epistemologia on els universals es construeixen mitjançant un procés cognitiu intersubjectiu, i on la ciència –més que una forma de produir enunciatos veritaders– és un conjunt d'afirmacions i enunciatos provisionals. Es parteix de l'acció comunicativa (no instrumental) on imperen els arguments basats en pretensions de validesa i no de poder (Habermas, 1987). La MCC es sustenta en uns criteris que, basats en pretensions de validesa, promouen tres tipus de compromisos:

1. La recerca s'ha de regir per pretensions de veritat. És a dir, l'objectiu de la recerca és obtenir un coneixement vertader.

2. La recerca s'ha de sustentar en criteris ètics; les persones investigadores han d'actuar sobre la base de pretensions de rectitud moral.
3. Les persones que participen en les recerques ho fan amb pretensions de veracitat. Amb el propòsit de conèixer millor la realitat social per a transformar-la. Els participants manifesten el seu món subjectiu, sense distorsionar-lo: la meta és arribar a entendre's (Gómez *et al.*, 2006).

A més dels postulats clau, assenyalats més amunt, diferents dels enfocaments tradicionals, la MCC n'assumeix d'altres com a propis (Gómez *et al.*, 2006):

La universalitat del llenguatge i de l'acció

Totes les persones tenen competències lingüístiques comunicatives; qualsevol persona té capacitat per comunicar-se i dialogar amb altres, ja que el llenguatge i l'acció són capacitats inherents a totes les persones i, per tant, atributs universals (Habermas, 1987; Vigotski, 1996, 1995). Assenyalen la transcendència de les interaccions interpersonals com a capacitats universals de llenguatge i acció, demostrant que no hi ha cultures ni destreses superiors, sinó diferents. Estudis transculturals demostren que persones desfavorides desenvolupen capacitats cognitives i habilitats comunicatives en aquests contextos. Aquesta idea és un universal present a totes les persones, grups i cultures, qualsevol grup social, poble i/o comunitat té les condicions precises per establir un diàleg, crear noves pràctiques culturals i accedir a la societat del coneixement.

Les persones com agents socials transformadors

Les persones tenim la capacitat de reflexionar i establir processos de diàleg intersubjectiu que ens permet crear pràctiques pròpies i, a la vegada, influir i modificar els contextos socioculturals. Les persones no som «idiotes culturals» (Garfinkel, 1967), sinó que estem ben capacitades per interpretar la realitat social, crear coneixement i transformar les estructures socials. L'orientació comunicativa crítica postula que, mitjançant el diàleg, totes les persones es constitueixen en agents transformadors dels seus contextos socioculturals. La progressiva incorporació de la dona als diferents àmbits, la reducció de la jornada laboral, la protecció del medi ambient, són només algunes mostres d'accions coordinades de persones i grups. No es tracta de la decisió de sistemes que ens dirigeixen de manera inexorable, ni tampoc resultat d'accions individuals emmarcades en relacions de poder. La MCC, que considera les persones com actors capaços d'elaborar interpretacions reflexives i de crear coneixement, abandona la seva possible instrumentalització. També supera les teories que es basen en les incapacitats i dèficits de les persones, i al seu lloc reconeixen-les com agents socials de les seves vides i contextos.

La racionalitat comunicativa

La MCC postula que la racionalitat comunicativa és la base universal de les competències, del diàleg igualitari sense coaccions, explicant les raons que motiven les accions, i la seva interpretació (Gómez *et al.*, 2006). Mentre la racionalitat instrumental mena a utilitzar el llenguatge com un mitjà per aconseguir determinats fins, la comunicativa utilitza el llenguatge com a mitjà de diàleg i d'enteniment. Si es pren com a referent la voluntat que hi hagi pretensions de validesa i no de poder, l'argumentació serà el mitjà a utilitzar perquè en els processos d'enteniment arribem a acords. La racionalitat comunicativa, mitjançant l'argumentació, intenta que no es

produeixin coaccions, però si se'n produís alguna, que sigui la coacció del millor argument (Habermas, 1987). Aquesta assumpció sobre la racionalitat comunicativa pot ser conflictiva en la comunitat científica, ja que defensa que no existeixi desnivell qualitativament rellevant entre qui investiga i qui és objecte de recerca. No obstant, a pesar de la resistència a admetre aquest postulat, observem que s'està acceptant socialment, igual que la democràcia i el diàleg a la vida privada i social.

Sentit comú

Per conèixer el significat d'una acció s'ha de tenir en compte el sentit comú de les persones (Schütz, 1993). El sentit subjectiu depèn de l'experiència de la vida i de la consciència de les persones, i normalment es forma dintre del propi context cultural. D'aquí sorgeix l'èmfasi en la importància capital del context on es produeixen les interaccions i es genera el coneixement (Gómez *et al.*, 2006).

Desaparició del pressupost de jerarquia interpretativa

Les persones tenen capacitat per interpretar i comprendre el món social, ja que la realitat es construeix mitjançant les interpretacions de les persones i de les seves interaccions socials, com hem indicat més amunt. Cap mètode ofereix la comprensió detallada que proporciona el contacte directe, quan escoltem i recollim les opinions i els relats de les persones participants i interpretem amb elles els seus propis contextos. Això és possible pel fet que mitjançant la intel·ligència cultural i la consciència pràctica, les persones poden conèixer la realitat social i basar en aquest coneixement el seu projecte de vida. Les persones 'investigades' poden tenir tanta o més solidesa que l'equip de recerca per analitzar la realitat, de forma que aquest no ha d'atribuir-se el paper exclusiu 'd'interpret científic'.

Igual nivell epistemològic

La MCC també trenca amb el desnivell epistemològic entre les persones que investiguen i les *investigades* (Habermas, 1987). Les persones investigadores se situen al mateix nivell que les investigades, tant en el procés de la recerca com en la interpretació de les accions. Si es requereix comprendre o explicar un fenomen, els que investiguen han de participar en el procés comunicatiu en el mateix pla d'igualtat que les persones amb les que volen debatre algun aspecte; totes i tots aporten les seves interpretacions, la seva experiència i, a través del diàleg, arriben a consensuar els arguments.

Coneixement dialògic

La perspectiva comunicativa crítica supera la dualitat coneixement objectiu/subjectiu mitjançant la intersubjectivitat i la capacitat de reflexió i autoreflexió (Beck *et al.*, 1994). Postula un coneixement dialògic sobre la base que el coneixement es construeix en la interacció entre les persones i grups –i en la comunicació que s'estableix– a partir de pretensions de validesa i no de poder. Tot això porta a un major grau d'implicació i a l'establiment de relacions més igualitàries; aquestes situacions horitzontals i d'igualtat als projectes de recerca propicien una anàlisi de la realitat més reflexiva i igualitària. A aquest tipus de coneixement basat en la comunicació i diàleg el denominem coneixement dialògic.

Organització de la metodologia comunicativa crítica

S'ha descrit i assenyalat els postulats de la metodologia comunicativa crítica, tant els que li són propis com els que la diferencien d'altres enfocaments de recerca. Ara descriurem una altra de les seves dimensions importants: l'organització comunicativa crítica. Un conjunt d'estratègies organitzatives que contribueixen a garantir el rigor i qualitat de la recerca.

Totes les metodologies de recerca tenen uns criteris que assegurin el rigor de la recerca. Aquests es refereixen a la validesa, fiabilitat, objectivitat, credibilitat, etc., segons es tracti d'un enfocament o un altre. La MCC parteix de la idea que com més àmplia és la participació dels actors més s'universalitza el diàleg. Per aquesta raó potencia les diferents veus del conjunt d'actors socials que participen a la recerca. Això no vol dir que no es reconeguin els sabers que procedeixen del món acadèmic sinó que també es precisa dels sabers que procedeixen del món de la vida. La integració de tots ells genera un coneixement més ric i aprofundit, fruit de la universalitat del diàleg.

No oblidem que el propòsit o meta de la recerca és la seva pretensió de superar les desigualtats socials, educatives, culturals, etc.; en definitiva, la transformació de la realitat social. Per garantir el rigor i la qualitat d'una recerca d'aquesta naturalesa, la MCC utilitza noves estratègies organitzatives coherents amb els postulats descrits, sense oblidar els criteris de rigor tradicionals. Ens referim a la constitució de grups de treball que responguin a les necessitats organitzatives del projecte de recerca. Els grups els constitueixen persones, professionals i organitzacions que formen part o tenen a veure amb el grup social implicat a l'estudi. És a dir, els grups han de compartir un llenguatge comú que possibiliti la comunicació i la manera de fer la recerca.

A continuació descrivim els grups que vetllen pel rigor i qualitat de la recerca:

El consell assessor

Els consells assessors tenen com a funció bàsica vetllar pel bon fi de la recerca i el seu rigor. Els constitueixen persones representatives de col·lectius, grups i/o comunitats de la població participant a la recerca, aportant els seus coneixements i experiències al projecte de recerca. Entre les funcions d'aquest òrgan assessor destaquem: aportar el seu coneixement professional; supervisar críticament la documentació; valorar el desenvolupament i la implantació del projecte; garantir que es compleixin els postulats que guien aquesta metodologia; avaluar els resultats de la recerca així com veure si els resultats obtinguts contribueixen a transformar la realitat dels col·lectius als que va adreçat l'estudi (Gómez *et al.*, 2006). Al projecte INCLUD-ED es va constituir el consell assessor al començament de la recerca. A les diverses reunions que han mantingut s'ha pogut comprovar com les aportacions dels diversos membres millora la qualitat de la recerca. Es tracta d'un clar exemple de com es poden combinar les aportacions teòriques dels membres de la recerca amb les persones que formen part del consell, on no totes tenen perfil acadèmic i en canvi posseeixen uns bagatges molt diferents entre elles i enriquidors.

Grup de recerca multicultural

Una altra de les estratègies que propicien la qualitat de la recerca és la naturalesa dels grups de recerca; ha de ser reflex de la societat actual: heterogènia i multicultural. Es garanteix sempre que les persones que participen a l'estudi (i formant part de l'equip de recerca) siguin persones que pertanyin als diversos col·lectius als que va encaminat el projecte.

Els grups operatius de treball

Per tal que l'organització comunicativa sigui més eficaç es creen grups operatius de treball, específics i flexibles, amb tasques específiques per donar resposta a les necessitats concretes de la recerca, com ara elaborar les bases teòriques, concretar la metodologia del projecte, preparar el quadre d'anàlisi de la informació, etc. Aquests grups, que es constitueixen en funció de determinades necessitats del projecte, tenen la missió d'aportar coneixements sobre aspectes concrets, organitzant el treball i elaborant propostes per ser posteriorment debatudes a les reunions plenàries i al consell assessor (Gómez *et al.*, 2006).

Reunions plenàries

Són reunions periòdiques de l'equip de recerca durant el procés de recerca que vetllen pel desenvolupament i implementació del projecte: s'analitzen, debaten i consensuen tots els documents i propostes elaborades pels diferents grups de treball. D'aquesta forma, una vegada realitzada la seva funció, porta els resultats al consell assessor.

Aquestes són algunes de les accions més rellevants de la recerca, a més en tenen lloc d'altres que el propi desenvolupament de l'organització del projecte requereix. Les estratègies exposades són un exemple del que ja s'està duent a terme a diferents projectes que es realitzen amb la metodologia comunicativa crítica.

Tècniques de recollida i anàlisi de dades comunicatives

Al projecte INCLUD-ED s'estan aplicant tècniques comunicatives de recollida d'informació, com també tècniques que no ho són, però se'ls dóna l'orientació comunicativa aplicant els postulats de la MCC en un context de pretensions de validesa (Habermas, 1987) i interaccions dialògiques (Searle i Soler, 2004). Cal tenir molt present que la utilització de tècniques no comunicatives no suposa l'aplicació de tots i cadascun dels postulats anteriorment descrits.

Tot això no significa que una investigació comunicativa crítica hagi de complir en cada moment tots i cadascun dels postulats i formes d'organització exposats. No es tracta de ser o no ser. Una investigació és comunicativa crítica si segueix l'orientació comunicativa crítica, i ho serà tant més en quan més es concretin en ella els postulats i les formes organitzatives que la distingeixen. (Gómez *et al.*, 2004, p. 53)

L'element més distintiu entre les tècniques comunicatives i les no comunicatives el conforma la relació que s'estableix entre la persona investigadora i investigada. Si la tècnica és comunicativa, el rol que assumeix qui investiga és actiu, aportant tot el que la comunitat científica hagi dit fins aleshores sobre la temàtica en qüestió. No es tracta de ser un de més dintre del grup de discussió o el relat de vida, sinó d'intervenir aportant la visió més acadèmica; fruit de la interacció amb la persona participant es farà la interpretació de la realitat.

Les tècniques comunicatives utilitzades han estat les següents:

a) *Relats comunicatius de vida quotidiana*

En aquest tipus de relat de vida, la persona investigadora i el subjecte de la recerca interactuen i dialoguen sobre la vida i l'experiència de la persona investigada. En comptes de captar el punt de vista de la persona que explica la història per interpretar els significats i centrar-se en aspectes de la seva biografia, el relat comunicatiu de vida quotidiana incideix en la interpretació conjunta entre la persona que narra la seva història i la interpretació que va fent la persona investigadora fruit del diàleg entre ambdues. Més que fer un relat del passat, consisteix en relacionar la temàtica de la recerca amb l'actual vida de la persona participant, a la qual es va afegint el relat més en un plànol històric.

A INCLUD-ED s'han dut a terme relats comunicatius dins de l'estudi de casos longitudinal desenvolupat durant el projecte 6. El principal objectiu va ser obtenir dades de les experiències dels familiars i de l'alumnat relacionades amb la seva participació en el projecte local (a la comunitat d'aprenentatge).

b) *Grups de discussió comunicatius*

El principal objectiu dels grups de discussió comunicatius persegueix aconseguir una interpretació compartida de la realitat i crear d'aquesta forma nous coneixements científics adreçats a transformar el context. Els grups es construeixen partint d'un diàleg igualitari basat en pretensions de validesa, rebutjant la monopolització del coneixement. Es té en compte cada contribució de les persones que formen el grup, independentment del seu bagatge acadèmic. Com ja hem esmentat, l'important és l'argumentació utilitzada i no les posicions de poder. Els grups de discussió comunicatius els formen unes 6-7 persones, són grups naturals (existeix un lligam entre elles) i es duen a terme en llocs coneguts per totes les persones que en formen part.

Al projecte INCLUD-ED s'han fet aquests grups durant l'estudi de casos longitudinal, i han estat adreçats als professionals de l'educació. La utilització d'aquesta tècnica va ser adient fonamentalment per dos motius: a) perquè es va poder comparar entre la subjectivitat individual de cada persona amb la resta del grup, i b) perquè l'orientació comunicativa permet obtenir informació del món de la vida de les persones i contrastar-la amb el coneixement científic acumulat que aporta la persona investigadora.

c) *Observacions comunicatives*

L'observació comunicativa difereix de les 'tradicionals' en el fet que la interpretació de la realitat es fa de manera conjunta entre la persona observadora i les persones observades mitjançant un diàleg intersubjectiu. Al projecte INCLUD-ED se n'han fet en centres educatius que són comunitats d'aprenentatge, centrant-se especialment en l'observació de la participació comunitària. D'aquesta forma, s'han observat assemblees, conferències, espais de presa de decisions i grups de treball.

d) *L'anàlisi de la informació*

Dintre del paradigma comunicatiu crític, ja hem apuntat la importància que té la recerca per a la transformació social. Per aconseguir resultats transformadors, l'anàlisi de la informació es du a terme seguint dues dimensions, excloent i transformadora. D'aquesta manera, cada relat de vida, grup de discussió i observació comunicatives s'analiza diferenciant entre les barreres o factors excloents i les opcions que tenim per superar-les (factors transformadors).

En el cas concret dels estudis de cas duts a terme a les comunitats d'aprenentatge, tot allò considerat com a excloent ha estat, per exemple, els elements que dificulten la participació comunitària o els factors que fan que l'alumnat no arribi a obtenir èxit escolar. Els factors transformadors identificats són aquells elements que fomenten la participació comunitària i que fan que l'alumnat aconseguixi èxit escolar.

Impacte social i polític

L'orientació cap a la transformació social que es planteja des del paradigma comunicatiu crític ens porta cap a l'obtenció de resultats d'impacte social i polític. Molts són els exemples existents de com l'ús de la MCC a diferents projectes de recerca i desenvolupament condueix a l'obtenció d'aquests resultats. Voldríem remarcar que sense aquesta metodologia no hauríem arribat a assolir alguns dels resultats que ara per ara s'estan aconseguint. L'orientació comunicativa que impregna tot el procés de la recerca (des del començament fins al final) afavoreix que els resultats obtinguts generin un impacte en diferents àmbits.

Un exemple de l'impacte sociopolític que ja ha tingut el projecte va tenir lloc a l'octubre de 2008, quan representants de diversos ministeris europeus d'educació que formen el cluster *Access and Social Inclusion of the European Union*¹ es van reunir al País Basc per visitar algunes comunitats d'aprenentatge, considerats models d'inclusió educativa a Europa. L'interès per conèixer aquesta experiència va partir dels resultats de l'estudi de casos longitudinal que està duent a terme l'INCLUD-ED. Després de la visita, el cluster redactà un informe (pendent de publicació per la Comissió Europea) on s'emfatitza que les pràctiques educatives no segregatives, el treball en grups interactius i la participació de tota la comunitat al projecte són algunes de les mesures que menen a l'èxit educatiu.

Un altre exemple de l'impacte obtingut, es produeix l'abril de 2009, quan el Parlament Europeu va publicar la Resolució «Education of Children of Migrants» [P6_TA(2009)0202] que inclou resultats i recomanacions del projecte INCLUD-ED. Aquesta resolució es posicionava en contra de les escoles gueto, de les classes especials per a immigrants i de forma general de pràctiques que segreguin els estudiants immigrants. Per tal d'afavorir la inclusió educativa, es destacava la relació entre l'escola i la comunitat, i especialment la participació dels familiars dels nens i nenes a les escoles.

Els resultats obtinguts durant els estudis de casos longitudinals del projecte INCLUD-ED donen evidències que situen el model de les comunitats d'aprenentatge

(1) Per a més informació visitar: <http://www.ksll.net/PeerLearningClusters/clusterDetails.cfm?id=15>

com a models adreçats cap a l'èxit escolar. Això ha fet que governs, com el del País Basc, hagin proposat un programa per estendre aquest projecte a la resta d'escoles públiques del País Basc (País Basc, 2008). El programa busca aconseguir una educació de qualitat per a tothom. En aquest sentit, entre els tres pilars bàsics, el projecte INCLUD-ED destaca la participació de les famílies i de la comunitat en els centres escolars, com a element fonamental per millorar els resultats de l'alumnat.

Dins del pla del govern basc es va celebrar el congrés Ikas.Kom², amb la finalitat de convertir el País Basc en una gran comunitat d'aprenentatge. Van assistir més de 1.200 persones de molt diversa procedència (tècnics, administradors públics, mestres, representants de la comunitat educativa i administracions de diverses comunitats autònomes on es desenvolupa el projecte de comunitats d'aprenentatge). El govern basc va presentar un pla concret de transformació de totes les escoles seguint les orientacions del projecte INCLUD-ED. En aquest es va destacar la inclusivitat, la qualitat i l'adaptació als canvis del futur.

Per finalitzar, voldríem remarcar com en el nou 7è Programa Marc de Recerca (2007-2013) de la Unió Europea, la Comissió Europea apunta la importància que els investigadors incorporin la societat civil a les recerques per tal de donar solucions efectives a problemes socials i millorar la qualitat de vida dels ciutadans. D'aquesta manera, es constata com el Programa Marc de Recerca incorpora un punt clau de la MCC, com és comptar amb la participació de les persones 'investigades' al llarg de la recerca i en les diferents dimensions que la componen.

Referències

- Aubert, A.; Flecha, A.; García, C.; Flecha, R.; Racionero, S. (2008) *Aprendizaje dialógico en la Sociedad de la Información*. Barcelona, Hipatia.
- Beck, U. (1992) *Risk Society*. Nova York, Sage Publications.
- Beck, U.; Giddens, A.; Lash, S. (1994) *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge, MA, Polity Press.
- Berger, P.; Luckman, T. (1995) *La construcción social de la realidad*. Buenos Aires, Amorrortu.
- CREA (2001-2004) *WORKALÓ. The creation of new occupational patterns for cultural minorities. The Gypsy case*. RTD project. Fifth Framework Program of Research of the European Commission DG XII. Improving the Socio-economic Knowledge Base. Comissió Europea.
- (2003-2005) *Teorías y sociedades dialógicas. Nuevas transferencias ciencia-sociedad en la era del conocimiento*. Ministerio de Ciencia y Tecnología. Plan Nacional de Investigación y Desarrollo.
- Flecha, R.; Gómez, J. (2004) «Participatory Paradigms: Researching 'with' rather than 'on'», a Crossan, B.; Gallacher, J.; Osborne, M. [ed.] *Researching Widening Access: Issues and approaches in an international context*. Londres, Routledge, p. 129-140.
- Flecha, R.; Gómez, J.; Puigvert, L. (2001) *Teoría sociológica contemporánea*. Barcelona, Paidós.

(2) Es va dur a terme el 18 i 19 de febrer de 2008, organitzat pel Departament d'Educació del Govern basc.

- Freire, P. (1970) *Pedagogía del oprimido*. México, Siglo XXI
- (1997) *A la sombra de este árbol*. Barcelona, El Roure.
- Garfinkel, H. [ed.] (1967) *Ethnomethodological Studies of Work*. Londres, Routledge and Paul.
- Gómez, J.; Latorre, A.; Sánchez, M.; Flecha, R. (2006) *Metodología comunicativa crítica*. Barcelona, Hipatia.
- Govern del País Basc (2008) *Líneas Prioritarias de Innovación Educativa 2007-2010*. Servicio Central de Publicaciones del Gobierno Vasco. Departamento de Educación, Universidades e Investigación del Gobierno Vasco
- Habermas, J. (1987) *Teoría de la acción comunicativa. I: Racionalidad de la acción y racionalización social; II: Crítica de la razón funcionalista*. Madrid, Taurus.
- Heelas, P.; Lash, S.; Morris, P. [ed.] (1996) *Detraditionalization: Critical reflections on authority and identity*. Cambridge, Mass., Blackwell Publishers.
- Kuhn, T. (1971) *La estructura de las revoluciones científicas*. México, Fondo de Cultura Económica.
- Mead, G.H. (1990) *Espíritu, Persona y Sociedad*. México, Paidós.
- Parlament Europeu (2009) Resolution of 2 April 2009 on educating the children of migrants. P6_TA-PROV(2009)0202. Disponible a: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2009-0202+0+DOC+XML+V0//EN> [accés: 10.4.2010].
- Schütz, A. (1993) *La construcción significativa del mundo social*. Barcelona, Paidós.
- Schütz, A.; Luckmann, T. (1977) *Las estructuras del mundo de la vida*. Buenos Aires, Amorrortu.
- Searle, J.; Soler, M. [ed.] (2004) *Lenguaje y ciencias sociales. Diálogo entre John Searle y CREA*. Barcelona, El Roure Ciencia.
- Touraine, A. (1997) *Pourrons-nous vivre ensemble? Égaux et différents*. Paris, Fayard.
- Vigostky, L.S. (1996) *El desarrollo de los procesos psicológicos superiores*. Barcelona, Crítica.
- (1995) *Pensamiento y lenguaje*. Barcelona, Paidós.

Metodología comunicativa crítica, transformación e inclusión social

Resumen: El carácter cada vez más dialógico y complejo de la sociedad hace necesaria la utilización de una metodología que responda a esta realidad. La metodología comunicativa crítica responde a esa realidad, contribuye a la superación de desigualdades sociales y educativas fomentando la inclusión y transformación social. En este artículo presentamos las principales características de esta metodología, diferenciándola claramente de anteriores propuestas metodológicas, así como el impacto social y político que se está consiguiendo a través del proyecto INCLUD-ED, que utiliza la metodología comunicativa crítica para alcanzar sus objetivos de investigación.

Palabras clave: metodología comunicativa crítica, inclusión social, transformación social

Méthodologie communicative critique, transformation et inclusion sociale

Résumé : Le caractère de plus en plus dialogique et complexe de la société rend nécessaire l'utilisation d'une méthodologie qui réponde à cette réalité. La méthodologie communicative critique répond à cette réalité, contribue au dépassement des inégalités sociales et éducatives tout en développant l'inclusion et la transformation sociales. Dans cet article, nous présentons les principales caractéristiques de cette méthodologie, tout en la différenciant clairement des propositions méthodologiques antérieures, de même que l'impact social et politique obtenu avec le projet *INCLUD-ED*, qui utilise la méthodologie communicative critique pour atteindre ses objectifs de recherche.

Mots-clés: méthodologie communicative critique, inclusion sociale, transformation sociale

Communicative critical research, transformation and social inclusion

Abstract: The nature of society is increasingly dialogical and complex. Consequently, the research methods that are used should reflect this situation. Communicative critical research does just this. It contributes to reducing social and educational inequalities and fosters inclusion and social transformation. In this paper, we present the main characteristics of this method, and clearly differentiate it from previous methodological proposals. We also discuss the social and political impact of the INCLUD-ED project, which uses communicative critical research to attain its objectives.

Keywords: communicative critical research, social inclusion, social transformation